

ІСТОРИКО-ГЕНЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ У КОНТЕКСТІ ВИХОВАННЯ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ СТУДЕНТА АГРАРНОГО ВНЗ

УДК 378.015.31:159.924.24

*Оксана Сєдашова, заступник проректора з науково-педагогічної та виховної роботи
Луганського національного аграрного університету,
аспірант кафедри педагогіки Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля*

ІСТОРИКО-ГЕНЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ У КОНТЕКСТІ ВИХОВАННЯ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ СТУДЕНТА АГРАРНОГО ВНЗ

Проблеми творчості та творчої особистості існували ще з давніх часів. Сьогодні проблема виховання і формування творчої особистості набуває виняткової актуальності. Людина, що мислить творчо, здатна швидше й економічніше вирішувати поставлені перед нею завдання, ефективніше долати труднощі, намічати нові цілі, забезпечувати собі велику свободу вибору та дії, тобто врешті решт – найефективніше організовувати свою діяльність. У рішенні цієї задачі особлива роль належить вихованню.

Ключові слова: творчість, творча особистість, креативність, творче мислення.

Літ. 13.

Постановка проблеми. Виховання здатне сформувати людину, налаштовану на творче перетворення світу відповідно до вищих гуманістичних ідеалів, збагатити духовний світ особистості, її світогляд. У “Національній доктрині розвитку освіти” [8] методологічною парадигмою сучасної діяльності людини проголошено творчість, оскільки суспільство вимагає інтелектуального, творчого потенціалу кожної особи, адже прогрес людства залежатиме від діяльності творчих особистостей. Ця постановка проблеми співпадає з потребами, які є у сучасній аграрній освіті України – підготувати не тільки кваліфікованого фахівця для агропромислового комплексу, але й, перш за все, людину з високоморальними якостями, здатну творчо підходити до будь-якої справи, генерувати ідеї та створювати якісно нові продукти життєдіяльності.

Категорія творчості поступово стає ключовою не лише для розуміння динаміки соціально-історичних процесів і перспектив розвитку особистості, зростання її етичної відповідальності, але й для осмислення побудови всього всесвіту, нерозривному зв'язку його творчого потенціалу з інноваційною діяльністю людини. З такої точки зору представляється природним проаналізувати логіку розвитку різних наукових поглядів на проблему творчості у історичному розрізі, систематизація яких могла б привести до виділення цілісних дослідницьких програм, актуальних і для нашого часу, і стати кінцем підставою для нових педагогічних напрямів для гармонійного розвитку особистості в майбутнього фахівця-аграрія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження історико-генетичних проблем творчої особистості внесли

такі видатні вчені, як Аристотель, Платон, Ф. Бекон, А. Бергсон, М. Бердяєв, В. Біблер, Д. Богоявленська, Л. Виготський, Л. Виготський, Г. Воллес, Ф. Гальтон, Д. Гілфорд, Де Боно, Т. Гоббс, В. Дружинін, П. Енгельмейер, І. Кант, В. Кудрявцев, О. Лібєр, Д. Локк, А. Маслоу, В. Моляко, Я. Пономарьов, К. Роджерс, Н. Роджерс, В. Роменець, С. Рубінштейн, Р. Стернберг, А. Танненбаум, Е.П. Торренс, М. Холодна, Ф. Шеллінг, Д. Юм, К. Юнг, О. Яковлева та ін. Але, не дивлячись на те, що проведено величезну кількість досліджень в області психології творчості, немає цілісної його концепції, філософської, мистецтвознавчої, психологічної та педагогічної думки. Не розроблені питання про джерела та детермінанти творчості, взаємозв'язок особистості та творчості, немає єдиного уявлення про поняття творчого потенціалу особистості та умови творчої самореалізації, зокрема майбутнього фахівця-аграрія.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема вивчення історико-генетичних проблем творчої особистості існує та потребує істотного дослідження, систематизації та, внаслідок цього, формулювання теоретичних засад розвитку творчих здібностей студентів аграрних ВНЗ України, а також розробки методів практичного впровадження в навчально-виховний процес. Порівнювальний аналіз проблем творчої особистості з філософського та психологічного боків є основою для розробки новітніх педагогічних методичних рекомендацій, пошуку інноваційних ефективних шляхів виховання творчої особистості студента аграрного ВНЗ України.

Формулювання цілей статті. Мета статті – дослідити динаміку розвитку наукової думки щодо історико-генетичних проблем творчої особистості.

ІСТОРИКО-ГЕНЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ У КОНТЕКСТІ ВИХОВАННЯ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ СТУДЕНТА АГРАРНОГО ВНЗ

Виклад основного матеріалу. Сьогодні перед вищою школою України стоїть важливе завдання: виховати інтелектуально розвинуту, творчу особистість, здатну приймати нестандартні, креативні рішення, яка вмєє не тільки ефективно вирішувати завдання, але й самостійно проектувати інноваційні розробки, винаходи, наукові відкриття. Це важливе педагогічне завдання має яскраво виражену загальнолюдську гуманістичну спрямованість, і соціальна потреба сьогодення полягає у тому, що педагоги мають більше уваги приділяти формуванню кожної окремої особистості студента. Саме тому розвиток національної системи освіти в Україні як необхідний елемент розбудови самостійної держави вимагає вдосконалення існуючих форм і методів виховного впливу на становлення особистості студента.

Виховна робота у вищому навчальному закладі має бути справжнім мистецтвом – мистецтвом виховати Людину з високоморальними якостями, відповідальною особистістю, професіонала, патріота своєї Батьківщини. Інтелектуальний розвиток молоді людини повинен гармонійно поєднуватися з добре вихованим естетичним смаком та особистими здібностями створювати нове: як в культурі, так і в науці. Реформа освіти в Україні в європейському контексті потребує посилення уваги до формування особистості, здатної до культурного саморозвитку й самовизначення. Особливої уваги потребує підвищення культурного, творчого та інтелектуального рівнів студентської молоді у вищих навчальних закладах, зокрема в аграрних. Це викликає необхідність глибокого аналізу теоретичних засад історико-генетичних проблем творчої особистості задля того, щоб мати змогу розробити рекомендації розвитку творчих здібностей студентів, які б відповідали сучасним вимогам вищої освіти та новітнім уявам про підготовку висококваліфікованого фахівця як всебічно розвинуту особистість.

З часів Аристотеля природа душі, психіки, свідомості людини зв'язувалася з його здатністю вільно орієнтуватися і діяти в невизначених ситуаціях, які передбачають пошук і побудову таких способів дії, які були б відповідні логіці майбутнього, тобто з особливою універсально-творчою активністю людини М. Бердяєв вважав, що творчість – єдиний вид діяльності, який робить людину людиною [3].

Творчість, як пише Я. Пономарьов, – надзвичайно багатообразне поняття. Досить сказати, що в поезії природа часто іменується “невтомним творцем”. “Чи є це відгомном

антропоморфізму, лише метафорою, поетичною аналогією? – запитує Я. Пономарьов. – Або що дійсно виникає в природі і в руках людини має щось істотне загальне?.. Чи не допускаємо ми помилки, відмовляючись від розуміння творчості в широкому сенсі?.. Чи маємо ми право зводити творчість лише до діяльності людини?” [10, 42]. Пономарьов вважає, що вираження “творчість природи” не позбавлене сенсу та що творчість природи і творчість людини – лише різні сфери творчості, що мають, безумовно, загальне генетичне коріння. *Творчість – необхідна умова розвитку матерії, створення її нових форм, разом з виникненням яких міняються і самі форми творчості.* Творчість людини лише одна з таких форм” [10, 43]. Пономарьов розглядає творчість як взаємодію, що веде до розвитку. Більш відоме розуміння творчості, дане, наприклад, в “Словнику” С. Ожегова: “Творчість – створення нових за задумом культурних і матеріальних цінностей” або визначення О. Спіркіна: “Творчість – це духовна діяльність, результатом якої є створення оригінальних цінностей, встановлення нових, раніше невідомих фактів, властивостей і закономірностей матеріального світу і духовної культури” [13, 193].

Р. Гут пише, що усередненим з багатьох визначень творчості є наступне: “Творчість (процес творчості) є продуктивна розумова діяльність, що приносить нетривіальний (якісно новий, неочевидний) результат” [5, 131]. Проте таке визначення його не задовольняє, оскільки не розкриває механізм процесу винаходу, який пов'язаний з вирішенням протиріч, і він дає інше визначення: “Творчість є продуктивна розумова діяльність, що дозволяє досягти нового результату шляхом вирішення деякого протиріччя” [5, 132].

У філософії, психології існує багато визначень творчості, проте всі науковці одностайні в тому, що творчість – це діяльність, яка породжує якісно нове, чого раніше не існувало. Основним критерієм творчості вважають *унікальність* її результату. Це діяльність, результатом якої є створення нових матеріальних і духовних цінностей [1]. У більш глибокому розумінні творчість трактується на сторінках “Більшого психологічного словаря”:

1. У вузькому сенсі, творчість – людська діяльність, що породжує щось якісно нове, таке, чого ніколи раніше не було, і що має суспільно-історичну цінність.

2. У ширшому (і вельми поширеному в психології) сенсі, творчість (або творча діяльність) – це всяка практична або теоретична діяльність людини, в якій виникають нові (принаймні, для

ІСТОРИКО-ГЕНЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ У КОНТЕКСТІ ВИХОВАННЯ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ СТУДЕНТА АГРАРНОГО ВНЗ

суб'єкта діяльності) результати (знання, рішення, способи дії, матеріальні продукти). За словами Виготського, “як електрика діє і виявляється не лише там, де велична гроза та сліпуча блискавка, але і в лампочці кишенькового ліхтаря, так точно і творчість на ділі існує не лише там, де вона створює великі історичні твори, але і скрізь там, де людина уявляє, комбінує, змінює і створює щонебудь нове, якою б крупицею не здавалося це нове в порівнянні із створеннями геніїв” (Л. Виготський. Уява і творчість в дитячому віці).

3. Існує також точка зору, що творчість – це не лише феномен людської діяльності, але й, наприклад, поведінка тварин, і навіть атрибут матерії (Я. Пономарьов). Взагалі кажучи, будь-який процес розвитку можна розглядати як творчість, що, звичайно, не слід ототожнювати з творчою діяльністю в психологічному сенсі [5, 489]. Необхідними компонентами творчості є *фантазія, уява, психічний зміст яких міститься у створенні образу кінцевого продукту (результату творчості)*.

Розглянемо, як визначалась природа і сутність творчості в історії філософії. За часів античності творчість зв'язувалась з сферою кінцевого, плинного і минулого буття, а не буття нескінченного і вічного. Творчість в поглядах античних мислителів виступає в двох формах: як дещо божественне – акт народження космосу і як людське мистецтво, ремесло. Одна з характерних рис античної філософії полягає в тому, що всяка діяльність, зокрема і творча, за своїм онтологічним значенням розглядається як споглядання (пізнання). Разом з тим уже в античній філософії існували й інші точки зору на творчість. Аристотель, який доводив, що час нескінченний, тим самим відкидав божественний акт творення [1]. Своєрідну точку зору висловлював і Платон, який вважав, що творчість є проявом тієї повноти досконалості, яка є в божественному пізнанні [9]. Платон розглядав творчість як божественну одержимість. Кожна людина, за Платоном, володіє творчим потенціалом. Основним механізмом реалізації творчого потенціалу постулюється любов як вихідний принцип народження всього нового. На основі цього принципу Платон конструє першу класифікацію видів творчості – фізичне, художнє, технічне, наукове, суспільно-політичне.

В просторі середньовічної культури відбувається становлення нового розуміння творчості як релігійно-богословського дискурсу (Філон Олександрійський, Плотін, Аврелій Августин (Блаженний)). У християнській філософії середніх століть виникає інше розуміння

творчості, в якій перехрещуються дві тенденції: 1) теїстична, яка йде від старосврейської релігії, і 2) пантеїстична – від античної філософії. Перша зв'язана з розумінням Бога як особистості, яка творить світ не відповідно до якогось вічного зразка, а абсолютно вільно. Творчість є викликанням буття з небуття за допомогою вольового акту божественної особи. Августин, на відміну від неоплатоників, і в людській особистості підкреслює значення моменту волі. Друга тенденція, до якої тяжіє чи не велика частина представників середньовічної схоластики, у тому числі і найвідоміший її представник – Тома Аквінський, в питанні творчості знаходиться ближче до античної традиції. Бог Томи – це добро в його завершеності, це вічний, споглядаючий саме себе розум, це “...найдосконаліша природа, ніж воля, що сама себе робить досконалою” [9, 32]. Тому розуміння божественної творчості у Томи близько до розуміння його у Платона.

Своєрідне “обмеження” людської творчості знімається в епоху Відродження, коли людина починає розглядати самого себе як творця. Саме у епоху Відродження виникає інтерес до самого акту творчості, а в той же час і до особистості художника.

Мислитель та філософ епохи Відродження, представник раннього гуманізму Джованні Піко дельла Мірандолла відкриває нове розуміння людської природи – природи, яка з'являється як результат самостійної творчої діяльності людини, а не як та, що надана людині назавжди.

В протилежність Відродженню Реформація розуміє творчість не як естетичний (творчий) зміст, а як дію. Лютеранство, а в ще більшій мірі кальвінізм з їх суворою, ригористичною етикою акцентували на наочно-практичній, у тому числі й господарській діяльності. Досягнення успіху індивіда в практичних починах на землі – свідцтво його богообраності. Винахідливість і тямущість у введенні справ освячувалися релігією і тим самим переймали на себе все навантаження морально-релігійного діяння. Розуміння творчості того часу несе на собі сліди обох тенденцій. Пантеїстична традиція у філософії нового часу, починаючи з Бруно, а в ще більшій мірі у Спінози, відтворює античне відношення до творчості як до чогось менш істотного в порівнянні з пізнанням, яке, врешті-решт, є спогляданням вічного Бога-природи. Навпаки, філософія, що формується під впливом протестантизму (в першу чергу англійського емпіризму) схильна трактувати творчість як вдалу, – але значною мірою випадкову – комбінацію вже існуючих елементів: в цьому відношенні характерна теорія пізнання Бекона, а ще більш Гоббса, Локка і Юма.

ІСТОРИКО-ГЕНЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ У КОНТЕКСТІ ВИХОВАННЯ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ СТУДЕНТА АГРАРНОГО ВНЗ

Завершена концепція творчості в XVIII столітті створюється Кантом, який спеціально аналізує творчу діяльність під назвою продуктивної здатності уяви. Кант успадковує протестантську ідею про творчість, як предметно-перетворювальну діяльність, що змінює подобу світу, створює як би новий, раніше не існуючий, “олюднений” світ і філософськи осмислює цю ідею. Кант аналізує структуру творчого процесу як один з найважливіших моментів структури свідомості. Кантівське вчення про уяву було продовжене Шеллінгом. За Шеллінгом, творча здатність уяви є єдністю свідомої та несвідомої діяльності, тому що, хто найбільш обдарований цією здатністю – геній – творить як би в стані натхнення, несвідомо, подібно до того, як творить природа, з тією різницею, що цей об’єктивний, тобто несвідомий характер процесу протікає все ж в суб’єктивності людини і, отже, опосередкований його свободою. Згідно Шеллінгу і романтикам, творчість – вища форма людської життєдіяльності. Тут людина стикається з Абсолютом, з Богом.

Гегель сформував проблему творчості як проблему діалектичного саморозвитку суб’єкта. В такому формуванні проблема зводиться до питання про те, чи можливо, щоб діяльність кожного окремого індивіда виробила саме той зміст, який виробляється у суспільстві в цілому протягом його історичного розвитку.

Розуміння творчості в німецькій класичній філософії як діяльності, що народжує світ, зробило істотний вплив на марксистську концепцію творчості. Матеріалістично тлумачивши поняття діяльності, елімінуючи з нього ті етично-релігійні передумови, які мали місце у Канта і Фіхте, Маркс розглядає творчість як наочно-практичну діяльність, як “виробництво” в широкому сенсі слова, що перетворює природний світ відповідно до цілей і потреб людини та людства [7].

У філософії кінця XIX – початку XX століть творчість розглядається, перш за все, в її протилежності механічно-технічної діяльності. При цьому, якщо філософія життя протиставляє технічному раціоналізму творчий біоприродний початок, то екзистенціалізм підкреслює духовно-особистісну сутність творчості. На початку XX ст. великої популярності набуває вчення французького мислителя А. Бергсона, в якому центральне місце займало поняття життя, витлумачене як неперервне творче становлення. Людина трактується Бергсоном як творча істота, здатність до творчості якої визначається ірраціональною інтуїцією, що як Божий дар дається лише обраним. Творчість, як

безперервне народження нового, складає єство життя; творчість є щось об’єктивне, що здійснюється в протилежність суб’єктивній технічній діяльності конструювання. Діяльність інтелекту, згідно поглядам Бергсона, не здатна створювати нове, а лише комбінує старе [2].

У екзистенціалізмі носієм творчого початку є особа, що зрозуміла як екзистенція, тобто як деякий ірраціональний початок свободи, прорив природної необхідності та розумної доцільності, через який “в світ приходить ніщо”. У релігійному варіанті екзистенціалізму через екзистенцію людина стикається з деяким трансцендентним буттям; у іррелігійному екзистенціалізмі – ні з що. Саме екзистенція як вихід за межі природного і соціального світу – як екстатичний порив вносить до світу те нове, що зазвичай називається творчістю.

Інакше розуміється творчість в таких філософських напрямках як прагматизм, інструменталізм, операціоналізм і близьких до них варіантах неопозитивізму. Як сфера творчої діяльності тут виступає наука в тій формі, як вона реалізується в сучасному виробництві. Творчість розглядається, перш за все, як винахідництво, мета якого – вирішувати задачу, поставлену певною ситуацією.

Інший варіант інтелектуалістичного розуміння творчості представлений частково неореалізмом, частково феноменологією (С. Александер, А.Н. Уайтхед, Е. Гуссерль, М. Гартман). Більшість мислителів цього типу в своєму розумінні творчості орієнтуються на науку, але не стільки на природознавство (Дьюї, Бріджмен), скільки на математику (Гуссерль, Уайтхед). Основою наукового пізнання виявляється не діяльність, як в інструменталізмі, а скоріше інтелектуальне споглядання, так що цей напрям виявляється щонайближче до платонівсько-античного трактування творчості: культ генія поступається місцем культу мудреця.

У вітчизняній науці творчість як самостійна проблема починає розглядатись у кінці XIX – на початку XX століть. На відміну від європейського раціоналізму з його неприйняттям релігійно-сакрального тлумачення творчості, українська і російська традиції спираються на ідею про єдність людини, активність якої спрямована не тільки на творення речей зовнішнього світу, а й на розбудову і саморозвиток себе (Г. Сковорода, М. Костомаров, П. Юркевич, І. Франко, М. Бердяєв, М. Лосський, М. Федоров, С. Франк та інші).

Психологів, як вітчизняних, так і зарубіжних, проблема творчості займає вже давно. Особливим багатством досліджень у галузі психології творчості постає період кінця XIX – першої чверті

ІСТОРИКО-ГЕНЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ У КОНТЕКСТІ ВИХОВАННЯ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ СТУДЕНТА АГРАРНОГО ВНЗ

XX століття. Досить перерахувати авторів, що опублікували в цей період свої роботи. Це Т. Рібо і А. Пуанкаре – за кордоном, Д. Овсянко-Куліковський, Б. Лезін, П. Енгельмейер, О. Євляхов, І. Затуленьєв, П. Вальден, А. Блох, І. Лапшин, А. Горнфельд, С. Грузенберг, В. Курбатов, Ф. Левінсон-Лессинг, В. Бехтерев, П. Карпов, Г. Маркелов, О. Нечаєв, П. Якобсон, В. Полонський – в нашій країні. Проблема творчості цікавила й фізіолога В. Савіча, що розглядав творчість як утворення нових умовних рефлексів за допомогою раніше створених зв'язків, а питання про обдарованість як вищого прояву творчості – В. Освальда. В основному ці роботи були присвячені або природно-філософському осмисленню ролі творчості як механізму розвитку природи і людства, або науковій і технічній творчості, і, як відзначає Я. Пономарьов, обумовлені вони були не потребами суспільства в управлінні творчістю, а допитливістю окремих дослідників [10].

В психології творчість вивчається головним чином у двох аспектах: як психологічний процес творення нового і як сукупність властивостей особистості, які забезпечують її включеність у цей процес.

На початку XX сторіччя вчених зацікавила структура творчого мислення. Найбільш відомий сьогодні опис послідовності стадій творчого мислення, яке дав Г. Воллес [12] в 1926 році. Він виділив чотири стадії творчого мислення:

Підготовка – формулювання завдання; спроби його рішення.

Інкубація (дозрівання) – тимчасове відвернення від завдання.

Осяяння (інсайт) – поява інтуїтивного рішення.

Перевірка – випробування і реалізація рішення.

Пуанкаре змальовує творчий процес як послідовність двох етапів: 1) комбінювання часток – елементів знання і 2) подальший відбір корисних комбінацій [11].

В психологічній літературі існує дискусія стосовно того, чи є творчість та інтелект ланками одного психічного процесу, чи це є різні процеси. Спроби встановити взаємозв'язок між інтелектом і творчістю почалися в 1950-х роках у роботах Д. Гілфорда, який дійшов висновку що цей взаємозв'язок достатньо низький, щоб розглядати ці процеси як окремі.

До середини XX ст. дослідженням творчості не приділялось істотного значення. Науково-технічна революція, що сталася в середині XX ст., дала поштовх до вивчення психологами закономірностей творчості в науці, яка перетворилася на продуктивну силу, що мала істотний вплив на економіку. На порядку денному встало питання про пошук людей, здібних до

наукової та технічної творчості. Це породило в 1950-х рр., перш за все в США, чисельні дослідження, спрямовані на пошук критеріїв творчих здібностей, у якості яких виступила *креативність* – загальна здібність до творчості. З цього моменту почався новітній, сучасний етап розвитку наукової думки щодо дослідження проблем творчої особистості.

Висновки. Підбиваючи підсумки, потрібно зазначити, що дослідження історико-генетичних проблем творчої особистості має певну актуальність та спрямовано на осмислення важливості творчості у сучасному світі. Педагогічна задача виховання творчої особистості може бути вирішена тільки завдяки комплексному підходу до розвитку творчих здібностей студентів-аграріїв. Це можна зробити, цілеспрямовано організовуючи всебічний підхід до науково-педагогічного процесу формування творчої особистості.

1. *Антология мировой философии: В 4-х т. – М.: Просвещение, 1969. Т.1. ч.1 и 2. – 936 с.*

2. *Бергсон А. Творча еволюція. К.: Видавництво Жупанського, 2011. – 320 с.*

3. *Бердяев Н.А. Смысл творчества. Опыт оправдания человека // Бердяев Н. А. Философия творчества, культуры и искусства. В 2-х т. Т. 1. – М., Искусство, 1994. – С. 37 – 342.*

4. *Большой психологический словарь. / Сост. и общ. Ред. Б.Г. Мещеряков, В.П. Зинченко. – СПб: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 672 с.*

5. *Гут Р. О творчестве в науке и технике // Вопросы психологии. 2007. – №4. – С. 130 – 139.*

6. *Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. – СПб.: Питер, 2009. – 448 с.*

7. *Маркс К. Экономическо-философские рукописи 1844 года и другие ранние философские работы. / Пер. с нем.; Сост. и вступ. ст. Гобозова И.А./ Серия: "Философские технологии" М. Академический Проект, 2010г. – 784 с.*

8. *Національна доктрина розвитку освіти / Сайт Міністерства освіти і науки України. Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/laws/Ukaz_Pr_347.doc*

9. *История философии в кратком изложении / Пер. с чеш. И.И. Богута. – М.: Мысль, 1994. – 590 с.*

10. *Пономарёв Я.А. Психология творчества. – М.: Наука, 1976. – 303 с.*

11. *Пуанкаре А. О науке (под ред. Л.С. Понтрягина). – М., Наука, 1989. – "Ценность науки. Математические науки" (пер. с фр. Т.Д. Блохинцева; А.С. Шибанов) – С. 399–414.*

12. *Сорокин Б.Ф. Философия и психология творчества: Научно-методическое пособие для аспирантов и молодых преподавателей – Институт научной информации по общественным наукам РАН, 2001 г. – 114 с.*

13. *Спиркин А.Г. Сознание и самосознание. М.: "Политиздат", 1972. – 303 с.*

Стаття надійшла до редакції 28.11.2011